

Ніна Гноєва

Дитячі образи прози Григора Тютюнника

У статті аналізуються дитячі образи прози Гр. Тютюнника. Автор розкриває світ переживань дитини, драматизм воєнних і повоєнних років. Психологізм як домінанта художнього світу письменника виразно виявляється через дитячі характери. Через своїх героїв митець утверджує ідеали доброти і людяності, привертає увагу до наболілих проблем.

Ключові слова: характер, психологізм, драматизм, художній світ, внутрішній світ.

Григор Тютюнник – майстер психологічного аналізу. Він прийшов у літературу, щоб розгадати вічну загадку людської любові, таїну людської душі, щоб розкрити неповторний світ людських характерів. Для митця найважливіше в художньому творі – динаміка людської душі. Письменник зазначає:

Сюжет – це простеження руху душі героя на якомусь короткому чи довгому відрізку його життя. Це в тебе в руці такий ключик, і ти ним відмикаєш одні дверцята в його душу, потім ще, потім ще... І сам кожного разу радієш відкритому [1:284].

Проза Гр. Тютюнника вирізняється яскравими людськими характерами, чий внутрішній світ тонко відчував і розумів автор. Його улюблені герої – діти і люди похилого віку. «Я люблю стареньких і малих – і тих, і тих за мудрість і доброту», – писав митець [1:67].

Саме широкий діапазон його характерів, гострі моральні колізії творів, специфіка осмислення моральних проблем привертають увагу дослідників творчості Григора Тютюнника.

Психологізм як домінанта художнього світу письменника, майстерність відтворення внутрішнього світу героїв виразно виявляється через дитячі характери, що й обумовлює доцільність розкриття специфіки психологічного аналізу дитячих образів прози митця, зокрема автобіографічності творів про дітей, світу дитячої душі, стосунків дитини з дорослими, зі світом природи.

Р. Мовчан підкреслювала, що «його герої правдиві кожним своїм жестом, виразом обличчя, психологічною деталлю, природністю мови, невимушеністю думки, ідентичною до характеру чуттєвістю. Водночас вони художньо цілісні, кожен втілює певну ідею, щось, що не лише яскраво вирізняє його як індивідуальність, а й підносить до рівня певного філософського узагальнення, притчевого підтексту, можливо, й не помітного відразу для непідготовленого естетично читача» [2:13].

Григор Тютюнник розкриває світ переживань дитини, драматизм воєнного лихоліття, перших повоєнних років, ті випробування, через які пройшов і він сам, долаючи нелегкий шлях з Донбасу на Полтавщину в одинадцять років під час війни чи перебуваючи в ремісничому училищі. Він рано залишився без батька, тому ностальгія за доброю батьківською рукою, під якою тепло й затишно, залишилася на все життя. Такі його твори, як «В сутінки», «Климко», «Вогник далеко в степу», «Смерть кавалера» та інші, мають автобіографічний характер.

Його герої відзначаються щирістю, чистотою, душевністю, добротою, прагненням до всього світлого, прекрасного. Такими є Климко і Зульфат («Климко»), Ілько («Сито, сито...»), Їгорко Човновий («Смерть кавалера»), Олесь («Дивак») та інші персонажі.

Їх відзначає готовність прийти на допомогу, відстояти добро, допомогти слабішому. Так, привабливими рисами наділені герої повісті «Климко» Климко та Зульфат. Вони вирішують допомогти вчительці Наталі Миколаївні в голодний воєнний рік. Климко вирушає в нелегку дорогу до Слов'янська по сіль, за яку можна наміняти харчів. Ця дорога стає не тільки випробуванням для підлітка, але й виявляє ті моральні цінності, які давали можливість долати воєнне лихоліття. Дорога – це зустрічі з людьми, щедрими на добро, на взаємопідтримку, на допомогу. На базарі хлопець зустрічається з шевцем, який втратив ноги на шахті. Він стає на захист дівчини від свавілля поліцаїв, допомагає Климкові роздобути солі. Його щирість і доброта пробуджували сподівання на краще, відроджували віру в мирне життя:

І всі заусміхалися теж, дивлячись на його веселі зморшки біля очей і по всьому виду, і над похмуро порожнім, усипаним сміттям майданах ніби проясніло [5:112–113].

Його доброта викликає готовність робити добрі вчинки і в Климка. Він теж прагне порятувати дівчину, яка повертається із шахт Донбасу на Сумщину. «Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!» [5:110] – звертається хлопець до поліцаїв. Доброта є визначальною рисою його героїв. У повісті «Вогник далеко в степу» автор стверджує:

Всі люди красиві, як добрі [5:127].

Отже, краса виявляється в доботворенні, на яке так щедрі його герої. Етичне й естетичне сприймаються автором як нероздільні категорії. Його дитячі образи відзначаються також відповідальністю за слабшого, за чиєсь життя. Так, Климко («Климко») не залишається в нелегкі воєнні роки в тітки Марини, яка дала йому необхідну сіль і допомогла видужати під час хвороби, а прагне повернутися з роздобутою дорогоцінною сіллю до домівки, щоб допомогти вчительці і її донечці.

Автор підкреслює, що життєві випробування роблять дітей подорослому відповідальними за життя близьких людей. Таким постає Василько в оповіданні «Перед грозою». У голодні повоєнні роки, аби допомогти родині вижити, хлопець щоденно ходив ловити рибу і з почуттям виконаного обов'язку повертався додому:

Він приходив завжди смерком, по-старечому зморений, забрюханий по плечі, і, ляпаючи долонею об мокру торбину, ще далеко раденько гукав: «Є, мамо, рибка. І пліточки, і дерунчики є... [4:44].

Але коли перед грозою Василька спіткала невдача, він не міг повернутися без улову додому, бо добре розумів наслідки невдачі для всієї родини:

Василько сидів біля сухої порожньої торбинки, уткнувшись головою в коліна. Йому думалося про те, що сьогодні у їхній хаті не світлитиметься, бо немає риби, щоб чистити. А завтра на снідання не буде юшки. Поля плакатиме, мати піде на роботу не ївши і повернеться увечері з товстими набряклими ногами [4:48].

Ця безвихідь штовхнула хлопця на небезпечний крок – спробу ловити рибу руками, яка закінчилася драматично. Василько не зміг подолати холодної глибочіні і впливти на берег.

Прикмети повоєнного лихоліття автор передає через опис обставин, дії, портрет. Збираючись на рибалку, Василько знайшов у запічку важкі од латок штанці, велику засмальцьовану гімнастюрку – батьків подарунок із фронту – і став одягатися [4:45]. Молодша сестричка Василька Поля, прокинувшись, «вилізла з-під мокрого поживклого ганчір'я і подибала до столу» [4:45]. На столі їх очікував злидений сніданок:

На столі серед сонячного світла стояла миска з учорашнім борщем. Борщ устоявся, зверху була тільки чиста вода, а насподі чорніло усяке зілля [4:45].

І як контраст до цих описів виникають запахи, які навіюють згадки про інше, більш благополучне життя. Готуючись до риболовлі, Василько пішов у хлів наакопати черв'яків. Він

розгріб у куточку сухе сміття, щоб копати, і натрапив на кубельце від коров'ячої ратиці. Воно було давнє і зашкарубло, мов череп'яне. Василькові пахло теплим вранішнім молоком. Згадалася корова. <...> І вже земля з-під лопатки не відгонила Василькові льохом. Він чув, як молоко цвіркало в діяницю. Туга біла цівка глухо шурхала в піну або стьобала об луджені вінця, висвистувала. Мати цідила молоко крізь чистий полотняний рушник і набирала кухлик йому. Воно шумувало, лоскотало ніс, на губах залишалися теплі бульбашки і лопа-лись... [4:45].

Говорячи про багатство пахощів у творах Григора Тютюнника, А. Шевченко підкреслював, що це не просто прохідні описи запасів, так би мовити, для загальної картини. Аж ніяк! Це – настрої, мрія, спогад, характеристика, одне слово, засіб художнього, відтворення дійсності» [6:321]. На його думку, пахощі «<...> несуть не тільки фізичне, а й певною мірою соціальне й філософське навантаження» [6:322].

У творах Григора Тютюнника про дітей розкриваються дитячі образи, а через їх сприйняття світ дорослих, гострі моральні колізії, драматизм воєнного і повоєнного життя. Серед них виділяється передовсім оповідання «Смерть кавалера», яке мало нелегку дорогу до читача, не раз вилучалось зі збірок його творів. В основі оповідання – образ підлітка Ігорка Човнового, учня ремісничого училища, через сприйняття якого розкриваються протиріччя добра і зла, компроміси дорослих із совістю. Автор через окремі деталі (увага до художньої деталі – одна з особливостей художнього світу письменника) показує складні реалії перших повоєнних років. І пісний сніданок, і «безп'яті шкарпетки» та

«зашкарублі черевики», які вдягає Їгорко в холодну зиму, свідчать про те, що родині Човнових нелегко живеться в голодні повоєнні роки, та ще й втративши годувальника (батько загинув на війні). Тож училище було порятунком від голоду, забезпечувало деяким одягом, тобто давала можливість вижити. Для хлопця з певного часу (з появою замполіта Валерія Максимовича) училище набуло й іншого значення. Валерій Максимович як учасник війни, який відзначався мужністю (підбив шість танків, має бойові нагороди), став для Їгорка втіленням відваги, справедливості, надійності. Його уважне ставлення до кожного хоч трішки заповнювало відсутність батьківської турботи й любові, сприяло пробудженню й утвердженню людської гідності, викликало сподівання на поліпшення ситуації в училищі, в якому панував диктат директора Сахацького, нівелює ставлення до особистості. Його боялися всі, окрім Валерія Максимовича. Саме замполіт уперше виокремив сором'язливого хлопчика із загалу, дав можливість повірити в себе. Тим більшим було розчарування, потрясіння Їгорка, коли він став очевидцем морального падіння свого авторитету, вимушеного компромісу Валерія Максимовича з директором училища Сахацьким. Одного ранку в училищі, де завжди все йшло за встановленим директором порядком, трапився незвичайний випадок: учні виявили справедливий протест проти їх неякісного харчування, обкрадання. Ця ситуація висвітлила протиріччя, характерні для всього суспільства, його авторитарний характер, прагнення до нівелювання особистісного начала в житті, особливо після пробудження почуття власної гідності людини в результаті перемоги у війні. Валерій Максимович і Сахацький спочатку по-різному сприйняли цей неординарний для училища випадок. Для замполіта це був вияв справедливого протесту учнів проти несправедливості, протесту обкрадених. Він був на боці дітей. Для директора це був недопустимий вияв непокори, незалежності чи, як у відповідності із демагогічними звинуваченнями 30–50-х років він сказав, політичної диверсії. Короткий діалог, який відбувається між ними, тим паче на очах ремісників, виявляє протилежність їх моральних позицій, різне ставлення до дітей, підриває владу директора. Він не може дозволити, навіть допустити незгоди із заведеним ним порядком, хай це буде і герой війни. Для утвердження своєї «вищості» в Сахацького є надійний механізм захисту – засідання бюро партії, яке передбачає підкорення партійній дисципліні, а отже авторитарній системі. І учні вочевидь можуть переконатись у негативній дії цього механізму, в тих метаморфозах, які відбулися з Валерієм Максимовичем, зазнати на своїй долі впливу влади Сахацького. Їх довго витримали на морозі (зрештою, дітей до сніданку в приміщення ніколи не пускали), а потім перед вишикуваними ремісниками, сповненими тривоги за своє майбутнє, в очікуванні покарання,

виступив Валерій Максимович. Через лаконічні психологічні деталі Гр. Тютюнник тонко передає внутрішній стан замполіта:

В руках у нього бився і лопотів на вітрі аркуш списаного в колонку паперу. Замполіт виступив уперед і важко, з придушеною хрипотою в голосі заговорив: – Товариші ремісники... Те, що сталося сьогодні в ідальні, є тяжким злочином перед народом, що взуває вас і вдягає... Більше того: це – політична диверсія, гра на руку наших ворогів... Соромно, товариші, за вас, чії батьки ще вчора полягли смертю хоробрих в ім'я... Він говорив довго, час від часу підіймаючи погляд до верхівок дерев у сквері, з яких дзвінок осипалась ожеледиця, оббиваючи на дубах біле виморожене листя... [4:65].

Виступ Валерія Максимовича був протилежним очікуваному учнями, він співпадав з чутими ними уже словами Сахацького. Це був чітко розрахований хід директора, його реванш за спробу Валерія Максимовича відстояти справедливість, стати на захист обездолених дітей, виявити свою позицію. Замполіт болісно переживає свою поразку, тож і звернений його погляд не до дітей, а до верхівок дерев, тож так важко дається йому кожне чуже слово. Невипадково так часто автор вживає фігури умовчання, які підкреслюють його тривожний внутрішній стан. Невипадково такою болісною була реакція Їгорка на вчинок Валерія Максимовича, невинувато так болісно він сприйняв «смерть кавалера». Вразлива на кривду, на нещирість, на непослідовність дитяча душа відчула роздвоєння замполіта – роздвоєння між справедливістю і страхом. Хлопчикові болить не тільки особиста кривда (за обмовою старости групи Васюти Скорика його, як і інших учнів, було відраховано з училища, а отже серед зими позбавлено харчування та одягу), а й втрата віри в людську гідність, у перемогу добра над злом. Ця ситуація показує, що авторитарна система, її апологети нівечать і загартовані в боях людські душі, і щирі та довірливі, невинуваті в життєвих перипетіях дитячі душі, формують пристосуванців і підлабузників, як Скорик, породжують страх, який вбиває людську гідність, перетворює людину на раба. За цією складною ситуацією, відтвореною Гр. Тютюнником з психологічною переконливістю і глибиною, бачиться драма кількох поколінь. У цьому творі письменника, як і в інших, реалізована творча настанова автора на розкриття драматизму буднів:

Драматургію треба робити сильну і круту. Драматургія буденності, як у Чехова, така сумна, що аж за горло давить [1:64].

Тож цілком правомірно Л. Мороз визначила трагізм як одну з особливостей художнього світу Гр. Тютюнника [2:204]. Душевна криза Їгорка Човнового, його протест проти подвійної моралі привертає увагу читача до гострих моральних колізій, до тривожних симптомів духовного розвитку суспільства. Дитячий біль надовго хвилює людську свідомість.

Дитяча пам'ять глибоко закарбовує добро і зло, вірність і зраду, щирість і обман. Нещирість і зрада найдорожчих людей може роками розділяти навіть рідних людей. Відчуження між сином і матір'ю протягом вісімнадцяти років стало об'єктом психологічного аналізу автора в його першому оповіданні «В сутінки», яке засвідчило увагу митця до розробки характерів, до складних людських почуттів і переживань. Оповідачем виступає герой оповідання, який навіть через роки не може вибачити матері зради батька-фронтовика, її стосунків з «чужаком», самовпевненою, самозакоханою, обмеженою людиною. Мати добре розуміє внутрішній стан і ставлення до неї сина, причину відчуження, за яке каратиме себе все своє життя. Виразні психологічні деталі підкреслюють переживання матері з приводу непорозумінь із сином:

Нудьгуєш, сину? – питають [мати – Н. Г.] і з якимось принизливим острахом заглядають мені у вічі. Я бачу їхні чорні у темряві губи і зморшки попід очима, злиті в округлі плями <...> Мені кортить узяти їхні руки в свої, одтирати, ховатися в них обличчям і радіти, що в мене теж є мати – хороша, як у всіх. Але то тільки на одну мить... А вони неспіливо куйовдять мого чуба, і я чую, як тремтять їхні пальці: мати плачуть [4:17].

Людські долі й характери розкриваються в світлі морально-етичних цінностей народу. Тільки час, стверджує митець, може відновити розірвані зв'язки.

Через щирих і добрих душею героїв Гр. Тютюнник стверджує ідеали доброти і людяності, вірності й справедливості, привертає увагу до наболілих проблем. Його неординарні характери залишають глибокий слід у пам'яті читача. П. Загребельний порівнював його життя в літературі з болідом, великим яскравим метеоритом, який хоч і пролітає в нічному небі лічені секунди, але прокреслює широкий вогняний слід, який надовго залишається в пам'яті» [1:271]. Так і Григорій Тютюнник.

У вірші «Пам'яті Григора Тютюнника» В. Калашник з пронизливим болем писав:

Кінця нема, а є лише початок. / І вогник у степу не затуха [1:297].

Вогник людяності й щирості великого майстра зігриватиме читача завжди.

Література

1. Вічна загадка любові : Літ. Спадщина Гр. Тютюнника. Спогади про письменника. — К. : Рад. письменник, 1998. — 495 с.
2. Мовчан Р. Григорій Тютюнник / Раїса Мовчан // Україна і світ. — 2001. — Ч. 50. — С. 13.
3. Мороз Л. З. Григорій Тютюнник : нарис життя і творчості / Л. З. Мороз. — К. : Дніпро, 1991. — 207 с.

4. Тютюнник Гр. Твори : Книга 2 / Гр. Тютюнник. — К. : Молодь, 1984. — 328 с.
5. Тютюнник Гр. Твори : Книга 1 / Гр. Тютюнник. — К. : Молодь, 1984. — 321 с.
6. Шевченко А. Талант любові / А. Шевченко // Тютюнник Гр. Твори : Книга 1. — К. : Молодь, 1984. — С. 314—323.

Гноева Н. И.

Детские образы прозы Григора Тютюнника

В статье анализируются детские образы прозы Гр. Тютюнника. Автор раскрывает мир переживаний ребенка, драматизм военных и послевоенных лет. Психологизм как доминанта художественного мира писателя ярко проявляется через детские характеры. Через своих героев художник утверждает идеалы доброты и человечности, привлекает внимание к наболевшим проблемам.

Ключевые слова: характер, психологизм, драматизм, художественный мир, внутренний мир.

Gnoeva N. Iv.

The characters of children in the prose of Grigor Tyutyunnik

The article deals with the characters of children in the prose of Gr. Tyutyunnik. The author lays bare the world of child's feelings, the dramatic conditions of the war and postwar years. Psychologism as a dominaut of the artistic world of the writer is manifested especially vividly through the characters of children. The author asserts the ideals of kindness and humaneness through his characters, draws attention to painful problems.

Key words: character, psychologism, dramatism, artistic world, inner world.